

Skvělý příspěvek ke komplexnímu studiu dědictví A. A. (O. O.) Potebni

Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі. Історія славістики. Збірник наукових праць. Ред. Т. В. Зарубенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Лучик, Н. Г. Озерова, Г. П. Пивторақ, І. А. Синиця, В. Г. Склярєнко, В. Ю. Франчук. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Національної Академії Наук України, Видавничий Дім Дмитра Бураго, Київ 2013. ISBN 978-966-489-198-8.

Kyjevský jazykovědný ústav, jenž nese jméno slavného ukrajinsko-ruského lingvisty a literárního vědce, zakladatele psychologického směru v obou disciplínách¹ – Alexandra Afanasjeviče (Oleksandra Opanasoviče) Potebni (1835–1891), vydal k minskému kongresu slavistů (2013) svazek studií ve třech východoslovanských jazycích, nejvíce ovšem v ukrajinštině; nejpodstatnější je, že svazek přináší vskutku komplexní a v mnohém objevný pohled na dílo muže, který předznamenal moderní proudění ve filologii obecně, působil pozitivně i kontroverzně na další vývoj lingvistiky a literární vědy, estetiky a folkloristiky a anticipoval přístupy, jež se staly běžným nástrojem výzkumu teprve mnohem později – v Rusku, Ukrajině i jinde ve světě. Křivdili mu patrně ruští formalisté (viz níže), kteří z něho učinili terč svých útoků, materiálový a konceptuální podklad, na němž se teprve metodologicky etablovali.

Zájem o Potebňu v posledních letech roste; když jsem o něm psal na konci 80. let 20. století v souvislosti s anticipační potencialitou Apollona

1 ОСЬМАКОВ, Н. В.: *Психологическое направление в русском литературоведении*. Д. Н. Овсяннико-Куликовский. «Просвещение», Москва 1981.

Grigorjeva,² rozhodně nestál jako pověstný konzervativce a archaista na výsluní zájmu ani lingvistiky, ani estetiky a literární vědy, i když se i v 70. letech objevovaly v tehdejších SSSR různé studie a výbory,³ naše studie pozdější včetně té, která vyšla v tomto sborníku, jsou již pozdějšího data.⁴

Úvodní stať napsal ukrajinista a bělorusista H. P. Pivtorak, jeden z řady vynikajících recenzentů brněnského Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, jemuž autorský kolektiv vděčí za mnohé.⁵ Zabývá se zde překladem prací O. O. Potebni do ukrajinštiny. Na počátku provádí důkladnou typologii těchto překladů a svoje analýzy dokládá srovnávacími tabulkami, kde uvádí různá typová překladatelská řešení. Srovnává ranější překlady z roku 1930 se svazkem *Estetika a poetika* z roku 1985. Uvedené příklady svědčí především o vývoji ukrajinštiny, zejména v oblasti terminologické než o zásadních překladatelských řešeních. Kdybychom to shrnuli, vypadá to tak, že překladatelská řešení z roku 1985 se více podobají ruštině, tedy termíny jsou rusifikované více oproti stavu z roku 1930, což je logické; pravděpodobně je tedy to, že nové překlady by měly zase manifestovat silnější ukrajinizační delimitační tendence. Překlady díla O. Potebni do ukrajinštiny se provádějí nejen proto, že Potebňa byl Ukrajinec a ukrajinsky psal a jazyk velmi dobře ovládal, ale i proto, že překlady jeho vyspělého díla mohou hrát v ukrajinské poetice, estetice, lingvistice atd. roli Jungmannových překladů děl světového literárního kánonu do češtiny pro rozvoj české literatury v první polovině 19. století. To se sice v Pivtorakově článku nepraví, ale zdá se to být zjevné.

[76]

2 POSPÍŠIL, I.: *Syntetická metodologie Apollona Grigorjeva*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 36–37, 1989–1990, s. 57–66.

3 Viz svazek *Эстетика и критика*. Москва 1980 s úvodní hutnou studií (А. Журавлева *Органическая критика Аполлона Григорьева*).

4 Viz naše studie „Stydlivost“ tvorby (Apollon Grigorjev, kreativní autoreflexe a vývojové vplývání ruské literatury). *Litteraria Humanitas IX, Cesta k duši díla – Miroslav Mikulášek – Brno 2001*, s. 31–39. *Авторефлексия/автоаксиология творчества и одна традиция русской эстетической мысли*. Миргород. Журнал, посвященный вопросам эпистемологии литературоведения. Akademia Podlaska, Université de Lausanne, Section de langues et civilisations slaves, 2010, No. 2, s. 203–210.

5 Ed. I. Pospíšil, LIBRI, Praha 2001.

T. V. Zarubenková zase analyzuje Potebňovu ukrajinštinu v překladu *Odysseie*: všímá si vlastně téhož, tedy toho, jak Potebňa vytvářel plastickou básnickou ukrajinštinu, jak formoval jako neologismy zejména kompozita, aby odpovídala řeckým slovtvorným modelům. Následuje stať autora této recenze *Возвращение к истокам (Размышления о некоторых положениях А. А. Потебни в черновых заметках о Л. Н. Толстом и Ф. М. Достоевском)*, kde je na Potebňových konceptech poznámek k dílu uvedených ruských klasiků vyjádřen také jeho postoj národní a politický. S. I. Suchich (Nižnij Novgorod) ve studii *Столетие непонимания: манифест формальной школы и теория образности А. А. Потебни* dochází k názoru, že formalistický útok, zejména V. Šklovského, na Potebňovu tezi, že umění je myšlení v obrazech, byl spíše nedorozuměním. Protestuje proti rezolutnímu tvrzení Viktora Erlich (v jeho známé knize *Russischer Formalismus/Russian Formalism*, která vyšla také rusky), že Šklovskij a Jakobson měli absolutně pravdu, když napadali přirovnávání básnického jazyka k obraznosti. Suchich píše doslova: «Не остранение и затруднение, как доказывали формалисты, а иносказание, как считал А. А. Потебня, – „душа всех приемов“; остранение и затруднение – лишь виды, формы, типы иносказания» (s. 65).

S. B. Kuraš se v bělorusky psané stati na základě Potebňovy teoretické poetiky zabývá lingvometaforologií ze současného hlediska a dokládá, že Potebňa se nevyhýbal ani analýze složitějších poetických celků. Stejně jako tato stať je i práce kyjevského badatele O. V. Ivanenka soustředěna na spojení jazyka a literatury, v tomto případě na reflexi slovanské mytologie v díle A. Potebni, již dal lingvista podnět k odkrývání etymologie mytosféry. Známa polemika A. Potebni a P. Žyteckého je předmětem studie T. V. Radzijevské (Kyjev), zejména z hlediska argumentace, stylu a terminologie jako způsobu vedení vědecké polemiky o zvukovou stránku ukrajinštiny (jde o známý Potebňův *Разбор сочинения П. Житецкого Очерк звуковой истории малорусского наречия* (4, 1876)).

V. A. Gluščenko uvádí Potebňovo dílo, zejména fonetické, do souvislosti s koncepcemi charkovské lingvistické školy a jejích studií z historické fonetiky. Ryze lingvistickou práci představuje text V. I. Děgfareva (Rostov nad Donem) *Грамматика слова и предложения в синтаксическом учении А. А. Потебни*. Podle něho Potebňa správně vyznačil obecnu

tendenci vývoje struktury věty a objevil zákonitosti tvoření slovních druhů na bázi morfologizace větných členů a strukturního přetvoření samotné věty, zejména růstu jejího slovesného charakteru (s. 135). S. A. Rylov (Nižnij Novgorod) rozebírá Potebňův přístup k syntaxi z hlediska synchronně-diachronního a synkretismus staroruské věty, kterou spojoval s celkem gramatické struktury jazyka v dané době. Zvláště oceňuje, že Potebňa polemizoval s jakýmsi lingvistickým aggiornamentem, tedy s tendencí mechanického přenosu současných představ do historie jazyka. Poněkud problémem zůstává, zda Potebňa analyzoval staroslověnský/církevněslovanský nebo tzv. staroruský jazyk, tedy dávný problém podle našeho názoru zůstává, přičemž autor této recenze sdílí spíše názor, že jde o všeobecnou východoslovanštinou zasaženou staroslověňštinu, tedy jazyk bytostně jihoslovanský svým původem jako jazyk nejstarších kyjevských i pozdějších tranzitivních a moskevských textů. Grodněnský (hrodněnský) badatel M. I. Kanjuškevič ve své studii brilantně srovnal dvě významné osobnosti rusko-ukrajinsko-běloruské lingvistiky, a sice A. Potebňu a F. Karského, v souvislosti s jedním použitím instrumentálu (model „tudoju – sjudoju“) jako místního určení (izoglosy jsou i polské a české). I. J. Halčuk (Kyjev) si všímá akcentologických studií A. Potebni, které přispěly k delimitaci ukrajinštiny jako samostatného jazyka. Lingvistickou koncepci Potebňovu analyzuje Lvovský lingvista F. S. Bacevič, jenž ukazuje na genezi psychologického chápání jazyka a literatury. Na konci svazku najdeme Potebňovu publikaci Русская грамматика. Jde o přednášky pronesené na Charkovské univerzitě v letech 1879–1880 (majetek A. Kartaševa), které k uveřejnění připravila a poznámkami opatřila Vira Francuk, mj. účastnice brněnské konference z dějin slavistiky v roce 2011,⁶ kam přispěla skvělou studií o Potebňově odpovědi recenzentu jeho doktorské práce.

Ukrajinským editorům a badatelům a všem autorům sborníku se podařilo vytvořit kompaktní a komplexní pohled na dosud poněkud skryté

6 Slavica Litteraria, X 15, 2012, supplementum 2, Masarykova univerzita, Brno 2012. Развитие славистики в зеркале эпистолярного наследия и других личных документов. Vývoj slavistiky v zrcadle epistolárního dědictví a jiných osobních dokumentů. Eds: Sergio Bonazza, Ivo Pospíšil.

nebo méně nápadné stránky Potebňova vědeckého dědictví. Zdá se, že sborník je v současné potebňologii dílem přelomovým.

Ivo Pospíšil

Portrét vládce jako příklad areálové a kulturologické analýzy

GORCZYCA, W.: *Iwan IV Groźny. Portret kulturowy władcy*. Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej. Bielsko-Biała 2012. ISBN 978-83-62292-58-5.

Památce známého polského slavisty Franciszka Sielického věnuje svůj opus bielskobialský rusista W. Gorczyca. Jeho bádání však překračuje tradiční literárněvědný nebo širše filologický koncept směrem k tomu, co tvoří jádro jeho výzkumů a kam také vede své žáky – k průsečíku areálové kulturologickému s geopolitickým pozadím. Autor nemůže nenavázat na poměrně rozsáhlou literaturu předmětu; je důležité, že to staví na sám počátek své knihy, tedy rozbor pramenů a koncepcí. Především rýsuje typologii této sekundární literatury a odděluje od sebe práce povýtce historické a filozofické (A. Andrusiewicz: *Mit Rosji: studia z dziejów i filozofii rosyjskich elit*. T. 1. Rzeszów 1999, J. Hauziński: *Imperator „końca świata” Fryderyk II Hohenstauf [1194–1250]*. Gdańsk 2000), kulturologické (*Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Pod red. M. P. Markowskiego i R. Nycza, Kraków 2006) a literárněvědné (K. Galon-Kurkowa; jde o dvě časopisecké stati publikované v letech 1988–89: *Aleksander I w poezji rosyjskiej, 1801–1815*, *Slavica Wratislaviensia*, XLVII, s. 3–28; *Aleksander I w poezji rosyjskiej, 1816–1825*, *SW*, XLVIII, s. 3–27), nemluvě o knihách obecně metodologických (např. Wł. Stróżewski: *Istnienie i wartość*. Warszawa 1992, Z. Hajduk: *Ogólna metodologia nauk*. Lublin 2001) a své vlastní publikaci *Briusow – Iwanow – Gumilow. Prawdy o micie, symbolu i historii*. Bielsko-Biała 2008).

První část věnuje autor „bojovnému profetismu“ Ivana Hrozného. Právě za jeho vlády jako ukončení procesu „sbírání ruských zemí“ spatřuje počátky toho, co zejména v 19. století vykrytalizovalo do konceptu